

PROMĚNY MEZIVÁLEČNÝCH SATIRICKÝCH A HUMORISTICKÝCH ČASOPISŮ

Náčrt několika problémů

PAVEL PEŠTA

1. Východisko

Nedá se říci, že by satirickým a humoristickým časopisům první republiky nebyla dosud věnována žádná pozornost. Sláva populárního Trnu byla připomenuta souborem Karla Konráda *Z časů Trnu*,¹ různými příležitostnými články² i výstavou jeho výtvarníků;³ ba došlo dokonce k polemice o to, jak tomu s jeho počátky skutečně bylo.⁴ Také jakýsi dvojník Trnu v pozdějších letech, časopis *Tramp*, byl již vytažen ze zapomenutí.⁵ V souvislosti s dílem Karla Poláčka se hodnotil jím redigovaný *Dobry den*,⁶ při zkoumání tvorby Jiřího Haussmanna se psalo o některých časopisech z počátků republiky (*Šibeničky*, *Kopřivy*, *Nebojsa*, *Smích republiky*).⁷ V kontextu politických a sociálních bojů dvacátých let i činnosti mladé literární generace bylo vzpomenuto *Sršatce* a brněnských *Slehů*,⁸ při probírání zásluh svérázného literáta německého původu *Vincy Schwarz* došlo i na jeho *Bodláky*.⁹

¹ *Dílo Karla Konráda*, sv. 8, Československý spisovatel, 1955.

² Např. článek Josefa Dubského *TRN je správná knížka* — Jan Žižka, *Rudé právo* 16. dubna 1961.

³ V Galerii Vincence Kramáře v lednu 1971 pod názvem *Avantgarda Trnu* (viz např. referát šifry jj v *Tvorbě 1971*, č. 4, str. 11).

⁴ Josef Dubský, *O časech Trnu a o Karlu Konrádovi*, Československý novinář 1956, č. 6, str. 188–192, a odpověď Františka Bauera, Františka Douška a Břetislava Mencáka *O Trnu, co o něm vědí ještě jiní než Dubský, Konrád, Ančík*, Československý novinář 1956, č. 10–11, str. 317–320.

⁵ Jaroslav Jirsa, *Trampský humor*, *Host do domu* 9, 1962, č. 8, str. 362–366.

⁶ Jiří Skalička, *Představitelé pokrokové časopisecké satiry na přelomu dvacátých a třicátých let (zvláště Karel Poláček a Václav Lacina)*, sb. *Václavkova Olomouc 1966* (K demokratické literární publicistice 1918–1945), 1967, str. 110–116.

⁷ Jiří Svoboda, *Jiří Haussmann*, sb. *Tři studie o moderní české literatuře*, 1962, str. 7–39 (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Supplementum 4).

⁸ Ludvík Kundera, *Slehy — zapomenutá kapitola z činnosti Františka Halase a Bedřicha Václavka*, *Časopis Matice moravské* 72, 1953, č. 3–4, str. 391–400. — Miroslav Ivanov, *O neznámých satirických verších Františka Halase*, *Host do domu* 3, 1956, č. 8, str. 359–362. — Miroslav Ivanov a Z. K. Slabý, *Dejme slovo Sršatci*, *Dějiny a současnost* 1961, č. 5, str. 14–16. — Bohumil Marčák, *Z času boje. Bibliografický přehled činnosti Bedřicha Václavka a Františka Halase v redakci Slehů*, *Universitní knihovna v Brně* 1962. — Bohumil Marčák, *Bedřich Václavek a „Slehy“*, sb. *Bedřich Václavek*, Brno 1963, str. 161–167. — Pavel Pešta, *Levicové satirické časopisy ve dvacátých letech*, sb. *Václavkova Olomouc 1966* (K demokratické literární publicistice 1918–1945), 1967, str. 47–60.

⁹ Ludvík Václavek, *Německý antifašista a český literát Vincy Schwarz*, *Šumperk* 1966.

Tato připomenutí i občasné hlubší sondy byly však vždy jen dílčím, víceméně izolovaným záběrem. Byly snad dostatečné z hlediska zkoumání díla jednotlivých zúčastněných autorů — Haussmanna, Haška, Poláčka, Laciny, Václavka, Halase nebo Schwarze —, ale z hlediska satirického a humoristického časopisectví jako celku byly pouze zlomkovité (i pokud jde o jednotlivé časopisy). V povědomí je sotva desítka meziválečných časopisů, z několika dalších jsou známy nanejvýš tituly s ustálenou už negativní nálepkou. I když je třeba popravdě říci, že časopisy, jimž byla dosud věnována pozornost literárních historiků, jsou literárně i výtvarně nejvýznamnější, nelze přejít skutečnost, že tvoří jen malou část tehdejší produkce. Pokud se mi dosud podařilo zjistit, vycházelo v době první republiky přes devadesát humoristických a satirických periodik (některá z nich ovšem jen krátký čas). Soudím, že skutečný obraz o meziválečném humoristickém a satirickém časopisectví — a nakonec vůbec o satirické a humoristické tvorbě — lze si vytvořit jen na základě komplexního průzkumu. Není toho zapotřebí snad jen z hlediska historie žurnalistiky, nýbrž i pro hlubší závěry literárněhistorické. Teprve znalost tohoto druhu časopisectví jako celku umožní spolehlivě určit vývojové tendence, poznamenávající všechny nebo větší část časopisů, rozlišit obecné dobové rysy a přínos jednotlivých listů, zachytit rozšiřování nových prvků, resp. přímo vliv některého časopisu na ostatní apod. A umožní také zodpovědět otázku po místě satirických a humoristických listů ve vývoji naší satirické a humoristické tvorby.

Ráz časopisů označovaných za satirické a humoristické je velice různý. Tradičně bývají řazeny k časopisům beletristickým a zábavným, ve skutečnosti však toto časopisectví zahrnuje širokou oblast. Někdy by listy zaměřené především na aktuální žurnalistickou satiru měly patřit spíše do oblastí časopisů politických. Ovšem většinou i takové časopisy se snaží své prostředky aspoň poněkud odlišit od běžných listů politických (větší tendence k užití nadsázky, výsměchu, karikatury apod.), takže lze koneckonců mluvit o velké skupině časopisů humoristických a satirických, byť vnitřně bohatě diferencované.¹⁰

2. Přehled vývoje

Byl už konstatován zřejmý fakt, že s koncem první světové války a vznikem samostatné republiky rozvíjí se u nás časopisecká satira v míře neobvyklé, a že k novému jejímu rozvoji dochází v období vnitřní krize republiky koncem dvacátých let.¹¹ Je však zapotřebí věnovat situaci satirického a humoristického časopisectví v jednotlivých obdobích podrobnější pozornost.

¹⁰ Nezařazuji však do ní časopisy, které sice mají ve svém podtitulu satiru, ale jejich obsah tomu neodpovídá. Tak např. ještě počátkem dvacátých let vycházel list Šípy (zal. 1915, majitel nakladatelství Monopol v Praze, vydavatel Viktor Hugo Kallista, zodp. redaktor Josef Kallista, ke konci r. 1922 Ern. Geitler), který měl podtitul Nezaprodaný politický satirický radikální neodvislý týdeník, byl však vyplněn pouze polemickou žurnalistikou, někdy krajně hrubou a vzteklostou. — Nezařazuji do humoristického a satirického časopisectví také listy jako brněnský Zub z r. 1931 (s podtitulem Senzace — kousání — zábava), který sice využíval některých prvků satirické kritiky, ale většinou šlo v něm o přímý rozhorlený útok.

¹¹ Např. Jiří Skalička ve stati citované v poznámce č. 6.

Do první republiky přecházejí tři starší listy s dlouhou tradicí, určující v podstatě jejich podobu a zaměření: jsou to konzervativní Humoristické listy a sociálně demokratické Kopřivy spolu s brněnskou Rašplí. Nějakou dobu vycházely ještě za Rakouska vzniklé časopisy okrajového významu Malé humory, Košťátko a Mládeneček.

Na prahu československé samostatnosti byla založena řada časopisů, které chtěly pomoci při překonávání pozůstatků Rakousko-Uherska, při odstraňování různých dobových i tradičních vad a při vytváření a upevnování nového státu. Již v době počínajícího rozkladu monarchie vznikají začátkem října 1917 Bassovy Letáky a v květnu 1918 Šibeničky, v srpnu plzeňský satirický leták Pestrý fejeton, tři dny po zrodu republiky Nebojsa, řízený Josefem Čapkem, brzy nato Frygická čapka a kroměřížské Hanácké kopřivy, v prosinci pak více zábavný Paleček; v lednu 1919 Hašle-rova Štika, v únoru plzeňská Česká satira, v březnu Smích republiky a v dubnu Bujná Praha, ve Slezské Ostravě v prosinci 1919 Kocur, soustředěný na spor o Těšínsko. Začátkem r. 1920 začíná vycházet Štika venkova, studentský hektografovaný Satiricon a v Brně list K smíchu i k vzteku!, v únoru Meziaktí,¹² v dubnu Bum,¹³ na podzim ještě Honza a Pražský faun. Tato nová periodika, od sebe značně odlišná rázem i kvalitou, většinou však těsně spjatá s dobovým politickým děním a kriticky zaměřená obvykle jak proti krajní pravici, kapitalistům i klerikalismu, tak proti levici v sociální demokracii, až na výjimky nepřežila rok 1920 (některá zanikla už v roce 1919: Frygická čapka, Česká satira, Hanácké kopřivy, Pestrý fejeton, Letáky, Štika). Kromě převážně zábavného Honzy a Palečka pokračuje pouze (až do r. 1923) Smích republiky, útočící spolu s Rarachem, vzniklým v prosinci 1920,¹⁴ proti bolševickému směru v sociální demokracii, který si po rozkolu strany založil v říjnu 1920 satirický týdeník Sršatec a v lednu 1921 v Brně čtrnáctideník Šlehy.

Pokles v počtu listů, na něž kromě politických okolností působilo zvláště zdražení papíru a tisku, leckdy i nedostatek zájmu veřejnosti, prohlašuje se až do roku 1923. V těchto letech nové časopisy téměř nevznikají — nepočítáme-li zde studentské kolejní rozmnožované časopisy pro poměrně úzký okruh publika, jako byly v hradčanské Masarykově studentské koleji Vidle a Trn (s nákladem od několika desítek do šesti set výtisků).¹⁵ Ojedinelé pokusy záhy, po dvou třech číslech, ztroskotávají

¹² Meziaktí (s podtitulem List pro společnost, satiru a humor), jehož vyšla pouze čtyři čísla, nebylo skutečně novým časopisem, nýbrž je zcela totožné s posledními čísly Bujné Prahy (od č. 8), od níž se liší pouze hlavičkou.

¹³ Časopis Bum, jehož vyšla pouze dvě čísla, nedochovaná v žádné vědecké knihovně, muzeu ani archívu, souvisel se stejnojmenným kabaretem, založeným E. A. Lon- genem.

¹⁴ Od května 1921 pokračoval pouze jako příloha měsíčníku Země.

¹⁵ Byly také časopisy ilegální, zvláště komunistické. Miroslav Iva nov se v článku *O neznámých satirických verších Františka Halase* (Host do domu 3, 1956, č. 8, str. 359–362) zmiňuje o hektografovaném Pankráckém sršatci, vydávaném Antonínem Zápotockým v době věznění r. 1921 (o Pankráckém sršatci jsou též zmínky v legálním Sršatci, který z něho přetiskuje ukázky). Jaroslav Kubiček v *Bibliografii moravskoslezských komunistických časopisů 1921–1938* (Slezský sborník 66, 1968, str. 100–110) uvádí jako nelegální časopis Bodlák, který měl vycházet v Kroměříži v letech 1921–1924.

(např. kroměřížský Humor republiky nebo přerovský Fedrfechtýř); jedenácti čísel dosáhla nacionálně zaměřená Stroffova satirická revue (1922).

Obrat nastává r. 1924. V tomto roce sice končí svou pouť několik dosavadních listů (Honza, Rašple, Sršatec), začíná však nová vlna zakládání satirických a humoristických časopisů. Ta se štěpí zhruba do dvou linií.

První je přímým výrazem nespokojenosti s poměry a deziluze, od roku 1927 pak reakcí na nástup pravice a fašismu (eventuálně jejich projevem). Sem patří brněnský časopis Veselé čtení s trochou neveselého (1924), především však pražský Trn (po dvouleté předhistorii kolejniho časopisu). K němu se v demokratickém a protifašistickém zaměření — byť ne tak nalevo — druží od roku 1927 Dobrý den, Krocán (záhy zaniklý) a zlínský Pcháč. Roku 1927 došlo ještě k několika dalším pokusům o nové časopisy — Kometa, lounský Sršeň, fašistický Drak — v zárodku však ztroskotaly. Roku 1928 vycházel v Brušperku katolický Meč a v Břeclavi lokálně zaměřený Kocar, 1929 vznikly v Praze Satirické listy, s Trnem spřízněný Tramp, s těmito listy konkurující stříbrňácký časopis Šejdrem a na přelomu let 1929—30 naopak protifašistický a demokratický Příšerný večerník. Poněkud stranou tohoto ruchu vznikla ještě některá další periodika, vyrůstající především ze specifiky svého prostředí: přerovská katolická Paprika (1924, pouze 1 číslo), užhorodská Kočka (1925), vsetínský sokolský Vyšekeřák, vycházející od r. 1923 jednou za rok, a poděbradský Lázeňský šotek (1926—27). Na legionářskou tradici se snažil navázat časopis Sibiřská Pětka (1925—26), související se stejnojmenným vysočanským kabaretem.

Druhá skupina časopisů je nesena v první řadě snahou o zábavnost, někdy hodně nenáročnou. Program těchto listů je v principu vysloven v úvodu Ignáta Herrmanna k obnovenému vydávání Švandy dudáka r. 1924 (po devítileté přestávce): život se vrací do klidnějších kolejí, „lidé zatoužili po dobromyslném úsměvu, po veselém druhu na chvíli odpočinku po práci“.¹⁶ Dále sem patřily brněnské časopisy Lucerna (od 1924), Komár (od 1925) a Davidova houpačka (od 1926, později jen Houpačka), ostravská Veselá kopa (1925—26), příloha nedělního Českého slova Kvitko z čertovy zahrádky (od 1926), českobudějovický Netopýr (1926), Šašek (1927), v Mostě vzniklý Pst (1926—27), brněnský Satyr (1928), tábořský Smích (1929) a Táborfilm (1928—29), zlínské Sídlo ševců Baťových (1927—29) aj.¹⁷

Ovšem toto rozdělení neplatí absolutně, vyjadřuje pouze základní ráz časopisu: i mnohé listy v podstatě zábavně humoristické obsahují ve větší či menší míře řadu aktuálně politických výpadů a šlehů, o leccos se otřou, a naopak časopisy se systematickou tendencí satirickou se nevyhýbaly ani příspěvkům bujně veselým, ba často měl u nich nepolitický humor i kvantitativní převahu.

¹⁶ Švanda Dudák 34, 1924, obálka č. 1.

¹⁷ Do této skupiny patřily patrně také listy Hadry—kosti—ků—ů—ž—že! a Tajnosti světa, které se nedochovaly v žádné knihovně nebo archivu; uvádí je Časopisecký zpravodaj 1927 a 1928 a časopisecká bibliografie v časopise Argus 3, 1926—27 a 4, 1927—28. — V tzv. časopiseckých tabulkách pražského policejního ředitelství jsou zaznamenány ještě satirický časopis Houpačka (1926, asi 4 čísla) a humoristický ilustrovaný časopis Šelma (1923—24), propagační v oboru obchodním; nic bližšího se mi však o nich nepodařilo zjistit.

Kdybychom si sestavili diagram o vycházení satirických a humoristických periodik, dostali bychom křivku o dvou vrcholech: prudce se zvedá k roku 1920 (jen v něm vzniklo 9 časopisů, celkem vycházelo 22), potom klesá do r. 1923 (v něm celkem vycházelo 8 časopisů); od r. 1924 se opět zvedá (se zakolísáním r. 1925) a dosahuje vrcholu r. 1927 (10 nově založených časopisů, celkem vycházelo 23). Potom však začíná nezadržitelný pokles, zpomalený poněkud r. 1929, dovršený však hospodářskou krizí, takže na počátku třicátých let zaniká většina časopisů (Dobry den, Švanda dudák, Kopřivy, Tramp, Trn, Příšerný večerník, Houpačka a posléze také Šejdrem). Pokračují jen Humoristické listy, Komár, Lucerna a Kvitko z čertovy zahrádky (všechny zastaveny r. 1941). Dochází sice k novým pokusům o satirické a humoristické časopisy, vesměs však nemají dlouhého trvání; to platí o levicových časopisech Dynamit (1932, pouze 1 č., zakl. F. Bidlo a V. Borin), ESO (1932–33), Rachejtle (1934), Simplicus (1934; byla to česká mutace německými emigranty založeného týdeníku, obsahovala však i příspěvky českých autorů a karikaturistů),¹⁸ o studentském satirickém týdeníku H₂SO₄ (1934–35) a o Schwarzových *Bodlácích* (1935, pouze 3 č.), stejně jako o nacionálně zaměřeném žamberském listu Humor + satira (1936, pouze 3 č.) nebo o Radikálních šlezích, vydávaných stranou Radikální národní a hospodářské obrody na přelomu let 1937–38, aj.¹⁹ Na sklonku první republiky vznikají opět časopisy nesoucí tituly Trn (1938–40) a Tramp (1938–39), nemají však nic společného s pokrokovou tradicí někdejších listů toho jména; Trn dokonce dostává v r. 1939 podtitul Český protizidovský týdeník. Podobně zaměřeny byly Hlasy Židů (1938–40).

Je tedy satirické a humoristické časopisectví v třicátých letech silně zdecimováno, satirické téměř zcela — udržely se pouze časopisy humoristicko-zábavné. Těžiště satirické žurnalistiky a satirické literární tvorby se přenáší do listů politických, kde se rozvíjí např. satira Seifertova (v Ranních novinách a v Právu lidu), Čapkova a Bassova (v Lidových novinách) aj. Při hodnocení situace v tomto období je ovšem třeba přihlídnout i k tomu, že se rychle uplatňují nové technické prostředky masové komunikace, rozhlas a zvukový film, zprostředkující širokým vrstvám aspoň části nejprůzračnější satirické tvorby třicátých let, vznikající v Osvozeném divadle Voskovce a Wericha.

3. Frekvence žánrů

Základními slovesnými žánry humoristických a satirických časopisů — vedle neodmyslitelné složky výtvarné²⁰ — jsou prózy (povídky, črty,

¹⁸ O jeho vzniku a činnosti viz stať Jiřího Veselého *Boj satirou. K historii jednoho pražského emigrantského časopisu*, Časopis pro moderní filologii 49, 1967, č. 1, str. 11–18. Funkci odpovědného vydavatele zastával od č. 10 František Bidlo.

¹⁹ Časopisecké tabulky pražského policejního ředitelství obsahují záznamy o některých dalších časopisech, u nichž se mi však dosud nepodařilo vypátrat žádný exemplář: Žihadlo (1928–29), Kachna (1929–?) Nervóza (1930–31), Židovský humor (1931–32), Veselá mysl (1931–32), Koště (1935, pak Satyr, 1936), Panoptikum (1935–36, pak jako Panoptikum XX. stol.), Klepy naší tety (1936–?), Proč? (1936–?), Cirkus (1936–37), Šlehy (1936–37).

²⁰ Z původního obrazového doplňku se s rozvojem reprodukčních technik stala

fejety), veršované formy (veršované komentáře, básně soustředěné k určité příhodě nebo události, parafráze lidových písní, kuplety, epigramy aj.), anekdoty a různé formy žurnalistické (ankety, interview, zprávy ze světa, denní zprávy, poslední telegramy, glosy, rady a odpovědi na dotazy, reklamy a inzeráty, ženská hlídka, rubriky kulturní, sportovní a hospodářská, soudní síň, zaslána aj.).

Míra využití těchto žánrů udává ráz časopisu. Některé využívají zvláště prvních tří složek zhruba vyrovnaně (např. Humoristické listy, Šašek, Lucerna, Davidova houpačka, Kocar, víceméně i Šibenický), při čemž pochopitelně nejvíce místa zaujímá próza, u jiných je však patrná nadvláda jednoho žánru (eventuálně dvou) a ústup zbývajících.

Máme celou skupinu časopisů, v nichž převažují nebo jejichž jádro tvoří verše. Sem patří časopisy opírající se o kuplet, jako Letáky, Pestrý fejeton, Štika a Frygická čapka; dále pak Nebojsa, Rašple, do značné míry Kopřivy (kolem 1920), v některých obdobích i Smích republiky, Sršatec a Šlehy.

Jiným výrazným typem jsou časopisy, jejichž jádro tvoří anekdoty: Trn (zvlášť výrazně od konce ročníku 1928), Kvítka z čertovy zahrádky, Tramp, Šejdrem; anekdoty udávají v podstatě ráz také Bodláku.

Konečně existují časopisy založené především na žurnalistických formách: Česká satira, Hanácké kopřivy, Sršatec v raném období, Příšerný večerník, Fedrfechtýř, Vyškeřák ve dvacátých letech.

Tento stav samozřejmě není u jednotlivých časopisů nehybný. Zvláště u těch, které vycházely po více let, docházelo k různým proměnám. Tak např. Kopřivy v druhé polovině dvacátých let už nelze řadit do skupiny s dominancí veršů, Smích republiky na jaře 1920 přechodně ovládly verše, u Švandy dudáka později próza částečně ustupuje anekdotám a někdy i veršům. Ale i časopisy vycházející pouze krátkou dobu se měnily, např. v České satire byla žurnalistická podoba časopisu postupně rozrušována zvláště tlakem přibývajících veršů.

Všechny uvedené typy časopisů nestojí vedle sebe současně: časopisy s nadvládou nebo vůdčí rolí veršů jsou charakteristické pro dobu kolem roku 1920, naopak typ časopisu založeného na anekdotě vzniká až koncem dvacátých let.

Ve využití žánrů a tedy i v podobě časopisů můžeme zjistit během dvacátých let zřejmý vývoj. Lze říci, že veršované formy, které mají kolem r. 1920 v některých časopisech určující a v jiných aspoň významné postavení, ustupují postupně do pozadí. Po roce 1924 téměř neexistuje časopis, jemuž by udávaly ráz (pouze v provinciálním katolickém Meči a Lázeňském šotku mají významnou úlohu), naopak jsou časopisy, v nichž je prakticky nenajdeme: Veselé čtení, Kvítka z čertovy zahrádky, Příšerný večerník, Smích, Krocan. V jiných se vyskytují pouze v podobě pravidelného komentáře nebo občasného epigramu, obvykle jeden, na-

výtvarná část velmi podstatnou složkou, často na první pohled vypovídající o úrovni časopisu. Někdy přímo udávala časopisu ráz a patřila k jeho kvalitám nejvyšším, např. u Dobrého dne, Trnu, Kvítka z čertovy zahrádky, Veselého čtení, do jisté míry též u Kopřiv. Zcela ojedinělé byly časopisy, které se bez obrazové složky obešly (Česká satira; Meč později z finanční nouze; Fedrfechtýř). Pouze obrázky (s krátkým doprovodným textem) byla vyplněna Stroffova satirická revue.

nejvýše dva veršované příspěvky v čísle; tak je tomu u Šejdrem, Kopřiv (v nichž však v druhé polovině r. 1929 veršovaný komentář také mizí, zůstávají jen občasné žertovné básně), Švandy dudáka, Dobrého dne, Trnu aj.

Naopak velkou agresivitou se vyznačuje anekdota. Zatímco kolem roku 1920 existují listy, které se bez ní zcela nebo téměř obejdou (zvláště Letáky, Pestrý fejeton, Frygická čapka, Česká satira, Nebojsa, Kocur), v druhé polovině dvacátých let stává se ve všech časopisech významnou a přinejmenším rovnocennou složkou. Dokonce i starobylý Švanda dudák se této tendenci přizpůsobuje. Reprezentována je především Trnem (zvláště od konce r. 1928 je těžiště časopisu v anekdotách a doprovodných kresbách), dále Trampem, Kvítkem z čertovy zahrádky a do krajnosti je dovedena v konkurentu Trnu — v časopise Šejdrem, který je kromě jedné až dvou básní vyplněn samými anekdotami (i jeho zcela ojedinělé prózy se rozsahem ani rázem příliš neliší od anekdot). Rovněž v Kopřivách anekdoty v té době zabírají leckdy přes polovinu slovesné části čísla, v jiných listech aspoň několik stránek (Šašek, Lucerna, Davidova houpačka, Příšerný večerník aj.). V této nadprodukcí anekdot je pochopitelně hodně chabého, přesto však mnohdy právě jen v této složce časopisů se najdou drobná dílka humoru dodnes svěží.

4. Náplň jednotlivých žánrů

Souvisí vylíčené proměny ve frekvenci žánrů s obsahovými změnami?

Příznačné je, že v časopisech nejvíce politicky angažovaných, jako byly Nebojsa, Kopřivy, Rašple, Štika a další, dominovaly verše. A podíváme-li se na využití veršové formy i do jiných časopisů, vidíme, že básně inklinovaly k aktuálnosti, satíře a bojovnosti, že byly nejčastějším — někdy i jediným — nositelem satirické tendence listu.

Próza naopak inklinovala více k humoru a zábavnosti — časopisy, v nichž převládala, mají většinou v podstatě zábavný ráz, někdy se přibližují i charakteru časopisu literárního. Neplatí to samozřejmě absolutně, i povídkové a zvláště fejetonistické formy bývá často užíváno k satirickým odhalením a výpadům, avšak přece jen v menší míře a vztah k aktuálnosti tu bývá volnější. I tehdy, když povídka směřuje k satirické účelnosti, hraje v ní složka humoru a nepolitické komiky značnou úlohu, někdy až závěr určuje politické vyznění. Menší satirické využití je dáno i tím, že próza předpokládá větší objektivizaci; bez ní vzniká vlastně jen poněkud opeřený žurnalistický komentář.

Ani verš pochopitelně nemá pouze bojovnou funkci, např. v Honzovi byly i kolem roku 1920 básně jen zábavné a od poloviny dvacátých let jsou mnohé časopisy zaplavovány různými lechtivými a žertovnými veršovánkami (ty ovšem také nejsou novum, občas se objeví i v bojovných Kopřivách let 1919—1920), ale přece lze o této aktuální tendenci veršů opodstatněně mluvit. Dochází tu k jakémusi paradoxu: forma výrazně literární se stává vlastně znakem aktuálního žurnalistismu. Působí tu nepochybně tradice, v níž byla satira především žánrem lyrickým, soudobá oblíbenost kabaretního kupletu (některé časopisy přímo z tohoto kabaretního hnutí vyrůstají: Letáky a Šibeničky souvisí s Červenou sedmou, Štika je vlastně

orgánem Hašlerovy Lucerny, Bum je časopisem stejnojmenného kabaretu Longenova aj.) a konečně u některých listů i jistý diletantismus příspěvatelů, vidících ve verši znak literárnosti (redaktoři těchto časopisů si někdy výslovně stěžovali na záplavu veršovaných příspěvků). Bylo zde využíváno i emocionální působivosti verše — rytmus, melodie a rým leckdy nahrazovaly argumentaci a vtip.

Pokud jde o anekdoty, lze o satirickém působení mluvit pouze u poměrně malého množství. Častěji vznikaly satirické anekdoty na konci Rakouska a na počátku republiky, ale ani v té době neměly početní převahu. V některých listech jsou i tehdy ojedinělé; v časopisech bojových pak stojí vedle sebe anekdoty chtějící pobavit vtipným nápadem vedle anekdot politicky zaostřených. Až na výjimky tyto anekdoty bývaly sušší, často jen konstatováním známé věci bez výrazné pointy, jejich tematika se hojně opakovala a snadno konvenčněla (anekdoty na zbohatlíky a keřase kolem r. 1920, anekdoty založené na hříčce s jménem Stříbrného kolem r. 1930 aj.).

Žurnalistické útvary dávaly ve své bohaté rozmanitosti satíře řadu netřelých možností. Třebaže i jich bylo využíváno též v čistě humoristické funkci, dá se říci, že se staly po verši druhým základním prostředkem satirického přístupu — a v některých časopisech dokonce hlavním (Česká satira, Příšerný večerník). Je zde ovšem široké rozpětí v míře využití komičnosti. V některých listech mají mnohé články, glosy a rozhovory v podstatě vážnou náplň, jde víceméně o normální žurnalistiku s jejími invektivami (ve Veselém čtení, Sršatci, Meči aj.), jindy k ní přistupuje občasně opeření myšlenkovým paradoxem, slovní hříčkou, nadsázkou apod. Skutečně plnoprávným satirickým a humoristickým žánrem se žurnalistické formy stávají obvykle tehdy, když nabývají parodického smyslu. Parodie u těchto žurnalistických útvarů často nebývá jednovrstvá a má různé stupně. Jen málokdy se parodie té či oné žurnalistické formy stává cílem, obvykle obsahuje značný přesah. Tak v České satíře je mimo jiné parodována ženská hlídka, avšak nikoli pouze obecně jako žánr, nýbrž v konkrétní podobě psané jistou autorkou, přičemž osten míří na její názory; jindy se výsměch prakticky vůbec nedotýká žánru jako takového, ale typických forem i obrátů např. módního referátu nebo receptu je použito k sociální nebo politické kritice. To je zřejmější u jiných žurnalistických forem, které nemají v sobě skrytu onu potencionální komičnost jako např. ženská hlídka. V České satíře je rubrika Z Národního shromáždění, kde parodií není zasažena tato rubrika sama, nýbrž pouze činnost tohoto sboru a jednotliví poslanci nebo strany, o jejichž vystoupení se zde ironicky referuje. Podobně např. v Dobrém dni je formy literární kritiky nebo národohospodářského referátu využito k satirickému útoku, aniž byly samy o sobě stíhány posměškem.

Vrchol využití žurnalistických forem představují časopisy, které jako celek jsou parodií novin. K nejzajímavějším případům patří plzeňská Česká satira z r. 1919 a Příšerný večerník z let 1930—31. Tyto časopisy jsou současně příklady na uvedené rozdílné typy parodičnosti. Česká satira má — zvláště v prvních číslech — strukturu rubrik denního listu, nejde jí však o výsměch novinám obecně ani konkrétnímu deníku (ojedinělé výjimky v několika člancích jsou adresně označeny). Naopak Příšerný

večerník je založen na útočné parodii bulvárního typu novin, zvláště listů Stříbrného. Zde pak má komika několik vrstev: zesměšňován je určitý typ listů, žánry jimi používané (resp. jistá jejich podoba), politik snažící se těmito prostředky zapůsobit na masy, myšlenkový a politický směr jim reprezentovaný a konečně jevy, které jsou obsahem jednotlivých článků.

Srovnáme-li oba žánry, které jsou pro satirické využití zvláště příznačné, tj. veršované a žurnalistické formy, vidíme, že verš má větší tendenci k přímé invektivě a někdy i k patosu, zatímco parodické využití žurnalistických forem přináší jistý objektivizační odstup a větší dozi humoru; proto někdy může být spor o to, co je ještě satirická invektiva a co vtipkující politický humor.²¹ Zřejmě také díky tomuto rázu — vedle značného rozšíření novin a tím aktuálnosti reakcí na ně — nepostihl během dvacátých let žurnalistické formy ten odliv, jaký se projevil u veršů v době, kdy vzruch a patos let 1918—1920 nutně opadl. Žurnalistické formy se naopak dále vyvíjejí a dá se říci, že jsou příznačné zvláště pro tu skupinu satirických a humoristických časopisů dvacátých a třicátých let, která se nevzdala úsilí o solidní úroveň.

5. Humor kontra satira?

Ve vypjatých dobách počátků republiky satirický útok a vůbec politický a sociální zájem u většiny časopisů zcela zřejmě převažoval; udává ráz Kopřivám, Rašpli, Nebojsovi, Štice, Letákům, Pestrému fejetonu, České satíře, Hanáckým kopřivám, Kocurovi, Sršatci, Šlehům aj. Pouze u menšího počtu listů vystupovala výrazně i druhá linie zábavně humoristická (Smích republiky, Šibeničky, Humoristické listy, Paleček, Rarach) a jen ojediněle vtiskovala časopisu ráz (Bujná Praha, Veselá Praha, Honza).

V dalším období za změněných poměrů se typ satirického časopisu let 1918—1920 nutně vyžil. Po roce 1924 lze již obtížně najít časopis, v němž by útočná satira soustavně zaujímalu většinu prostoru. Přitom satira založená na přímé invektivě a morálním patosu ustupuje satíře s větší dávkou komiky, která se sblíží se humorem, její prostředky se do značné míry zjemňují, resp. se stávají rafinovanějšími. Jen ojediněle se objevuje časopis pracující starými prostředky, jako např. brušperský katolický Meč, jehož satirický ráz je dán především bojovnými verši.

Avšak i u toho typu časopisů, které chtěly humorem pobavit, dochází ke změnám. V letech 1923—25 téměř všechny zanikají, a to jak listy staromódnější, opírající se o tradiční humoresku a žertovné veršičky (Paleček, Veselá Praha i literárnější Honza), tak „modernější“, snažící se zaujmout obnaženými částmi ženského těla a vůbec dráždivou erotikou (Smích republiky). Tento druh však našel četné pokračovatele, zvláště v padesátihaliřových, na špatném papíru tištěných humoristických listech, jako byla Lucerna, Komár, Davidova houpačka, Šašek, Satyr apod. V Šašku se téměř nenajde próza, v níž by nešlo o podařenou nebo nepodařenou nevěru, v Satyru mají téměř všechny kresby přitahovat především krajkovými

²¹ O některých problémech využití parodie viz ve stati Josefa Hrabáka *O parodii a slovní komice u Václava Laciny a v nové české satíře vůbec*, zařazené do jeho knihy *Šest studií o nové české literatuře*, Brno 1961, str. 105—166.

kalhotkami. Tyto lidové humoristické časopisy jsou v podstatě záležitostí obchodní — z hlediska vydavatelů. Jejich rozšíření bylo však patrně také projevem reakce značné části veřejnosti na přepolitizování života a stále se opakující nechutné stranické boje; průměrným lidem přišly vhod levné časopisy, které jim chtěly dát na několik okamžiků v týdnu zapomenout na šed' lopotného dne a osvěžit je. Proto, měly-li šikovné autory, dosáhly rychle víc jak stotisícových nákladů (např. Lucerna již za půl roku).

V koncepci těchto listů se někdy objevuje i vědomý odpor k některým stránkám satirických produktů, zvláště k satirě příliš osobní. Do značné míry polemikou se soudobou satirou (ovšem nejen s ní, ale i s politickým žurnalismem) jsou tato slova redakčního komentáře Lucerny: „Moderní básníci' páchají cynické rýmovacíky na naše nejvýznačnější politické osobnosti, v zábavních podnicích patří již k programu večerů, že se servíruje hodně zřetelně zabalený vtíp na některého člena vlády [...]. Touha po pikantnosti, touha po odkrytí nějakého skandálu a radost z toho, že víme, jak to vypadá pomalu v domácnosti p. poslance Mravného, prolíná pomalu celý náš veřejný život.

Jsme národem ještě a stále příliš malých duševních obzorů. Rádi vidíme vše pod mikroskopickým, zvětšovacím sklem a radujeme se z každého neúspěchu svého politického protivníka. Dovedeme s velikým často rámem a velkým bubnem křičeti do světa, jak jsme v oku svého protivníka zvětšovacím sklem objevili mrvu, zatímco kládu ve svém oku nechceme viděti.“²²

I když se tato skupina časopisů odvrací od každodenní satiry a chce přinášet čtenářům oddech a pobavení, často hodně nenáročnou úroveň, nedá se říci, že by se zcela odvracela od veřejného života. Někdy jej sledují ve vážných úvodních komentářích (např. v prvních ročnících Lucerna), častěji však v příležitostných satirických verších, kresbách, glosách a různých narážkách vyjadřují své politické stanovisko, které však není vystrkováno bojovně do popředí, je vyřčeno spíše jakoby mimochodem a působí jako něco samozřejmého. Tyto časopisy stojí většinou na pozicích středu, vystupují proti fašismu, Stříbrnému, sociálním nesrovnalostem ap. (to se ovšem netýká např. Sídla ševců Baťových) i proti krajní levici komunistické. Vysloveným nebo nevysloveným základním stanoviskem je jim národní zájem; dá se říci, že jsou to časopisy konsolidace.

Listy laciné „lidové“ zábavy a časopisy, které jsme v 2. kapitole označili za angažované, netvoří zcela izolovanou skupinu. Někdy je vůbec obtížné jednoznačně zařazení do některé z nich, protože u obou krotší či dravější humor vyplňuje obvykle většinu místa. Přesto můžeme za časopisy s tendencí satirickou považovat ty, které se vyznačují důslednou a jasnou linií kritickou, odbojnou, opoziční nebo provokativní, i když je přímo vyslovována pouze v menší části příspěvků. Tak je tomu u pozdějšího Trnu a Trampa, provokujících i tam, kde nejde o politiku, ale třeba o erotiku, u Dobrého dne, Veselého čtení, v jiné rovině u Šejdrem aj.

Výrazněji než slovesná část byly nositelkou satirického útoku u některých časopisů konce dvacátých let kresby (např. u Kopřiv, často v Dobrém dnu i Trnu). Takové případy se najdou i dříve, např. u Veselého

²² *U nás a jinde*, Lucerna 2, 1925, č. 16, str. 2.

čtení z r. 1924, v němž téměř všechny prózy a anekdoty byly nepolitické, ale satirické ostří dávaly listu jednak karikatury, jednak redaktorovy glosy (většinou nesatirické, mající charakter vážných zamyšlení a rozhorlených invektiv).

Mezi lidovými humoristickými časopisy a k satirě inklinujícími listy existují i některé styčné plochy. Je to patrné zvláště u těch politicky zainteresovaných listů, které rovněž usilovaly o masovou popularitu. Nejvíce se oněm nenáročným periodikům podobá dosti chabou výtvarnou úrovní i erotickou dráždivostí časopis *Sejdrem*, liší se však od nich jednak opoziční linií, jednak nesentimentálností: nemá žádné sladké a kýčovitě prózy, místo nich má bujně anekdoty, v nichž to aspoň někdy opravdu zajiskří. Touto složkou navazuje na své protichůdce *Trn* a *Trampa*, jimž chtěl konkurovat zvláště v působení na mladou generaci, zaujatou trampinkem a okázale nesentimentální. S módní erotičností se musely vyrovnávat i tyto dva časopisy; nedá se tvrdit, že by nikdy neupadly do nevkusu, ale přece jen jejich „nemorálnost“ a erotičnost měla jiný ráz: nebyla rozplzlá, ale přímá, drzá, provokativní a mnohdy i vtipná.

Naprostým protipólem laciné konzumní humoristiky byly časopisy, které se nevzdávaly úsilí o solidní literární úroveň a nechtěly se v ničem podbízet, především *Dobry den*, *Veselé čtení*, ale i *Trn* ve svých prvních třech ročnících nebo *zlinský Pcháč*.

Od poloviny dvacátých let takřka obecně platilo, že satira může být jen kořením, kolem něhož musí být hojnost vtipné stravy. Je to možno vykládat jako ústup od satiry k nezávaznému humornému pohrávání, ale také jako pochopení lidské psychiky. Je otázka, zda působení ojedinelého satirického výpadu není nakonec silnější než neustálá těžká palba, která může posléze otupit sluch a omrzet posluchače (zvlášť v dobách, kdy přímé řešení problému není aktuální).²³

Je-li ostatně zkušenosti staletí prokázán poznatek, že k rozmachu satiry a satirické žurnalistiky dochází v dobách revolučních situací,²⁴ je nehistorické naříkat nad tím, že v jiném období je satiry méně a že převládá humor. Toto vlnovité střídání humoru a satiry je podmíněno jak historickými okolnostmi, tak i potřebami regenerace literárních žánrů, když již tím nebo oním způsobem bylo vysloveno vše, co bylo možno, a následovalo by už jen epigonské opakování.

Pro spolehlivé teoretické zobecnění by bylo třeba provést srovnání s jinými obdobími i jinými literaturami. Zatím můžeme konstatovat aspoň to, že podle L. F. Jeršova²⁵ v Rusku po revoluční situaci z konce sedmdesátých let 19. století vytrácí se v druhé polovině osmdesátých let sati-

²³ O pojetí humoru a satiry v době poetismu viz studii Aleny Hájkové *Humor české avantgardy*, *Rovnost* 21. srpna 1965, str. 8–9, a Pavla Pešty *Pojetí satiry u F. X. Šaldy, St. K. Neumanna a poetistů*, sb. *K tradicím moderní české kritiky* (Václavkova Olomouc 1967), 1970, str. 93–106.

²⁴ Tak to formuluje např. Л. Ф. Ершов v knize *Советская сатирическая проза 20х годов, Москва—Ленинград 1960*, str. 6. Také Karel Teige v knize *Svět, který se směje* (Praha 1928, str. 20) říká, že satira a karikatura „vytryskují prudce z potřeby doby, vykvétají mohutně v dobách sociálního a politického napětí...“.

²⁵ L. F. Jeršov v první kapitole své výše uvedené knihy načrtává historii ruské satirické žurnalistiky od padesátých let 19. století do dvacátých let 20. století.

rická sůl a tón časopisům začínají udávat dodavatelé nejmenších žánrů — od anekdoty po kalambur; uplatňuje se silně slovní humor a ekvilibristika i vtipné asociace, rozvrací se ustálený smysl idiomatických obrátů, někteří autoři pěstují především smích pro smích; vytvářejí se některé novosti v oblasti formy, zvláště u nejmenších žánrů (humoresek, miniatur, aforismů) atd. A po opadnutí revoluce 1905—1907 jsou politická témata nahrazena odvážně malovanou poloobnaženou ženskou postavou. Přes rozdílnost doby i společenské situace jsou tu nesporně významné srovnatelné momenty.

Můžeme proto považovat za zcela přirozený a zákonitý ústup od vypjaté satiry let 1918—1921 a následující nadvládu humoru s rozvojem miniaturních forem, zvláště anekdot, a parodie, ba i s poklesem části produkce na velmi mělkou humoristiku. Nesmíme zapomínat, že ani všechna satira neměla vždy vynikající úroveň; právě naopak — suchost, popisnost a pouhé komentátorství běžné užitkové satiry nesporně působily na odvrát publika od ní. Moralizující a hněvná satira odpovídá nejvíce vzrušeným dobám zvrátům, kdy jde o to, kdo s koho. Je logické, že v dobách klidnějších a stabilizovanějších satirik nezaujímá patetickou pózu bojovníka a tendence není tak vystrkována do popředí, nýbrž je vyjadřována jemněji, náznakově a prostřednictvím větší doze humoru. Tento proces není jen záležitostí časopisů, ale probíhal i v ostatní literární tvorbě a v produkci jevištní. V satiricko-humoristických časopisech — alespoň v některých — se projevuje v řadě prvků ono přetváření českého humoru, k němuž docházelo i v dílech poetistických básníků a na prknech Osvobozeného divadla. Že tento humor, když si to vyžádala doba, dokázal se pohotově stát i nástrojem řízné satiry, není v tomto kontextu snad třeba obšírně prokazovat.

DIE METAMORPHOSEN DER SATIRISCHEN UND HUMORISTISCHEN ZEITSCHRIFTEN IN DEN JAHREN 1918—1938

In den Jahren 1918—1938 erschienen in Böhmen und Mähren mehr als neunzig satirische und humoristische Zeitschriften (manche allerdings nur kurze Zeit). Zu ihrem gewaltigen Aufschwung kommt es in der Zeit der Gestaltung der selbständigen Republik, also in den Jahren 1918—1920. Nach einem darauf folgenden Rückgang beginnt im Jahre 1924 eine neue Welle, die in der Zeit der inneren Krise unserer Republik und des Aufmarsches der Rechten und des Faschismus in den Jahren 1927—1929 gipfelt. Die meisten Zeitschriften sind während der Wirtschaftskrise zu Beginn der dreissiger Jahre eingegangen. Nur einige humoristische unterhaltsame Blätter sind geblieben, die mit grosser Auflage und niedrigen Ansprüchen an den Leser herausgegeben wurden. Fast alle Versuche um satirische Zeitschriften scheiterten bald.

Im Verlaufe der 20. Jahre hat sich der Charakter von Zeitschriften erheblich verändert. Während am Anfang der Republik der satirische Angriff und überhaupt auch das politische und soziale Interesse den Ton der meisten Zeitschriften angaben, ist es sehr schwer, nach dem Jahre 1924, eine Zeitschrift zu finden, wo die offensive Satire systematisch den meisten Raum eingenommen hat. Manche Blätter konzentrieren sich fast ausschliesslich auf Unterhaltsamkeit; andere legen eine systematische, kritische, oppositionelle und satirische Tendenz an den Tag, aber die auf heftiger Invektive und moralischem Pathos begründete Satire weicht hier einer Satire mit grösserer Dosis von Komik. Die Satire und der Humor nähern sich

einander, die Mittel der Satire werden feiner, manchmal ist es schwer, eine eindeutige Grenze zwischen Satire und Humor zu ziehen.

Interessant sind auch Veränderungen in der Frequenz von Genres. Versformen, die in manchen Zeitschriften der Jahre 1918—20 den meisten Raum ausfüllten und in anderen wenigstens eine bedeutende Stellung einnahmen, treten im Laufé der 20. Jahre in den Hintergrund, und in manchen Zeitschriften sind sie fast nicht mehr zu finden. Durch eine grosse Agressivität zeichnet sich dagegen die Anekdote aus, die in der zweiten Hälfte der 20. Jahre in allen Zeitschriften einen bedeutenden und in manchen sogar den Hauptbestandteil bildet. Diese Metamorphosen hängen mit der geschilderten Änderung des Inhaltes von Zeitschriften zusammen: der häufigste Träger des satirischen Angriffes waren Verse, während Anekdoten nur selten (in grösserem Masse nur am Anfang der Republik). Es entwickelt sich auch eine parodistische Ausnutzung der verschiedenen sachlichen journalistischen Formen, die sowohl dem Humor, als auch der Satire dient. Die parodistische Auswertung der journalistischen Formen bringt einen grösseren Objektivationsabstand und eine grössere Dosis von Humor im Vergleich mit Verssatiren mit sich.

Zu diesen Metamorphosen der Zeitschriften können wir eine Analogie auch in anderen Literaturen, z. B. in der russischen, finden. Wir können also diese Metamorphosen als einen Ausdruck der Gesetzmässigkeit auffassen, der auf dem Gebiet des humoristischen und satirischen Zeitschriftentums bzw. für die Satire und den Humor überhaupt gilt. Zu einer analogen Umgestaltung des tschechischen Humors kam es auch bei poetistischen Dichtern und im Bühnenschaffen von Voskovec und Werich.

